

Új és hithű eretnecség

Palgrave-kézikönyv a radikális teológiához

■ BOGNÁRNÉ HORGOSI ANIKÓ

DOI: 10.61894/LP.2024.99.5.2

Evangelikus Hittudományi Egyetem
doktorandusz
E-mail: anikobognar.h@gmail.com

RODKEY, Christopher D. – MILLER, Jordan E. (szerk.) 2018. *The Palgrave Handbook of Radical Theology*. Palgrave Macmillan, Cham. (Radical Theologies and Philosophies.) DOI: 10.1007/978-3-319-96595-6

A *Palgrave Handbook of Radical Theology* című kötet 2018-ban jelent meg a Palgrave Macmillan *Radikális teológiák és filozófiák* (Radical Theologies and Philosophies) sorozatának tagjaként, amelynek fókuszában posztteista gondolkodást tükröző művek állnak. Maga a kötet közel egy évtizedes előkészítést követően öltött formát, bizonyos mértékig az Egyesült Államok politikai és ekkleziológiai válságának sürgetésére (3. o.). A szerkesztők, Christopher D. Rodkey és Jordan E. Miller olyan széles látószögű bevezetést nyújtó szakkönyvet kívántak létrehozni, amely kiindulópont lehet a téma iránt érdeklődő kutatók és hallgatók számára. Egy számtalan irányban burjánzó „teológiai ellenkultúra” világába kívánják bevezetni az olvasót, és nem titkolt szándékuk, hogy a kötet olyan új inspirációt nyújtson, amely új szövegek és énekek megszületését, új tanúságtételt és ellenállást, olyan „új és hűség eretnecséget” hoz létre, amely képes a keresztény/teológiai diskurzus jövőjét formálni.¹

A kötet sajátos szerkezetű: a bevezető történelmi áttekintést két nagy blokk követi. Az elsőben huszonhét kiemelkedő teológus életművének ismertetését olvashatjuk. A nagy elődök (Dietrich Bonhoeffer, Paul Tillich és mások), illetve a radikális teológiák közismert képviselői (Thomas J. J. Altizer, John D. Caputo stb.) mellett olyan, csaknem elfeledett szerzők is megjelennek, mint Leslie Dewart. Az olvasók így átfogó ismereteket szerezhetnek a téma összetettségéről, a különböző irányzatokról. A második részben huszonöt egymástól független – a radikális teológiák különböző aspektusaihoz kapcsolódó –, speciális téma kerül feldolgozásra. Ezek között nagy léptékű vallástudományi kérdések (mint a buddhizmus, hinduizmus, katolicizmus egyes teológiai vonatkozásai) éppúgy előfordulnak, mint újabb keletű vagy éppenséggel meghökkentően újszerű ötletek és koncepciók. Utóbbiak közül megemlíthetjük az *animal studies* vagy a hip-hop zene témájával foglalkozó tanulmányokat. Az ösz-

¹ Az eredeti szöveg szenvedélyességét nehéz visszaadni: „In essence, we have created this reference book with the hope to inspire new work, new writing, new singing, new preaching, new testifying, new protesting, new resistance, new and faithful heresy, and new and renewed means of artistic expression because we believe it to be necessary for the future of Christian or theological discourse.”

szeállítás elvi kerete önmagában is posztmodernnek nevezhető, amennyiben egyes szövegek látszólag a normatív tudományosságon kívül esnek.

A sokszínű kötet különböző szerzőktől származó, eltérő mélységű és terjedelmű fejezeteinek összefoglaló bemutatása megvalósíthatatlan vállalkozás lenne. Ezért kiválasztottam közülük egyet, amely reményeim szerint felkelti az olvasók érdeklődését. Egy olyan fejezetet, amely a szerkesztők által kiemelt témák egyikét tárja fel: a radikális teológiák és a felszabadításteológiák kapcsolatának lehetséges alakulását. Mindketten úgy vélik, e két teológiai iskola összebékítése komoly pozitív változást hozhat a radikális teológiák jövője szempontjából. Ezért választottam Cláudio Carvalhaes *Liberation Theology* című tanulmányát.

Carvalhaes brazil születésű teológus, lelkipásztor, aktivista, művész. Brazíliában és New Yorkban végezte tanulmányait, jelenleg a New York-i Union Theological Seminary munkatársa.² Tárgyalt tanulmánya a kézikönyv önálló fejezeteként jelent meg (667–676. o.), amelynek szerkesztői – egyebek mellett – célként tűzték ki „azoknak a sebeknek a gyógyítását”, amelyeket a radikális teológia képviselői a rasszizmussal, szexizmussal és neoliberalizmussal szembeni fellépésük lanyhaságával, adott esetben azok képviseletével okoztak. Carvalhaes tanulmánya jól elhelyezhető ebben a keretben. Témáját, a radikális és felszabadítási teológiák viszonyát elsősorban a latin-amerikai felszabadítási teológiák irányából közelíti meg, ügyelve arra, hogy elkerülje az ellentétek elmélyítését. Az alapkonfliktust csak érintőlegesen ismerteti: a radikális teológiák vádja szerint a felszabadításteológiák nem szakítottak azzal a metafizikai kerettel, amely egy euroamerikai istenség uralma alatt – a vallás segítségével – az uralkodó rétegek helyzetét stabilizálja. Ezzel szemben a felszabadítási teológiák számára a radikális teológiák annak a gazdasági-társadalmi-kulturális elnyomó rendszernek a haszonélvezői, amelynek halálát hirdetik, s mivel képviselői nem tudják, milyen szegényként élni, megengedhetik maguknak az Isten nélküli létezés luxusát.

Carvalhaes arra törekszik, hogy hidat építsen a két teológiai irányzat közötti törésvonalon át. Hiszen mindkét iskola „megöl” bizonyos istent valami más kedvéért. Ám a cél különbözősége látszólag elkerülhetetlenül elidegeníti őket egymástól. A két egymásnak feszülő testvér – ahogy a szerző látja a két irányzatot – valóban különböző anyák gyermekei. A felszabadításteológiák a marxista történelmi megközelítés örökségét viselve szállnak szembe a nyugati, neoplatonista, önmagába zárt istenséggel, ám keresik és hirdetik a szegények oldalán álló szolidáris Istent, aki értéket és értelmet ad a marginalizált életeknek, hangot a hangtalanoknak. Az „Isten halott”-teológiák számára – a Nietzsche, Kierkegaard és Tillich nevével fémjelzett örökséghez híven – Isten halála az élet megélésének teljességéhez nyitja meg az utat. Isten teljes kenézisa Jézus életével, halálával és a Szentlélek kitöltésével megszentelte az immanens emberi létezését. Az ember saját életének birtokosaként folytathatja útját, megszabadulva a félelemtől és a túlvilágra való várakozástól.

A mozgalmak által képviselt témák szorosan összefüggnek keletkezésük körülményeivel. A latin-amerikai felszabadításteológiák eredetét általában Gustavo Gutierrez nevéhez kötik, ám kezdetük Carvalhaes szerint jóval korábbra tehető. Az 1950-es, '60-as években alulról építkező mozgalmak indultak – papok és teológusok segítségével – társadalmi igazságosságot keresve. Az Egyesült Államok által uralt politikai helyzetben ezek a mozgalmak a külső elnyomás elleni küzdelem eszközeként is működtek. 1968-ban a Latin-amerikai Püspöki Tanács (Consejo Episcopal Latinoamericano, Celam) a kolumbiai Medellínben rendezett konferenciája áttörést hozott az egyházban, a II. vatikáni

² Lásd <https://www.claudiocarvalhaes.com/about-me/cv/>.

zsinat ösztönzésére kialakuló bázisközösségek révén új és erős mozgalom jött létre. Istennek a *szegények melletti kiváltságos döntése* mint teológiai koncepció ebben az időszakban alakult ki. A felszabadításteológusok a szegények szemszögéből kezdték olvasni a Bibliát, és az exodus történetétől kezdve Jézus feltámadásán át az egyház történelemformáló szerepéig mindenütt találtak Isten szegények melletti elköteleződésével. Teológusok és bibliatudósok, papok és tanítók, illetve a közösségek egyszerű tagjai mind sokrétűen formálták a mozgalom arculatát.

A felszabadításteológusok első generációja jellemzően európai teológiai képzettségre építve dolgozta ki a nép napi életére reflektáló latin-amerikai teológiát. A szegények élete mint hermeneutikai tengely a hit és a tanítás megértésének új dimenzióját nyitotta meg, amely számos teológiai fogalom újragondolását hozta magával. A világból való megváltás képze mellett a világban történő, a strukturális bűnből való megszabadítás gondolata társult, amely által a Jézus által felkínált új életnek a történelem folyamatában is meg kell valósulnia. A túlvilág reménye többé nem zárja ki az élet teljes megélésének vágyát, Isten országának e világi megvalósulását.

Az osztályharc kérdése szintén nagy jelentőséget kapott. A gazdagságért folyó küzdelemben az állam és a kis létszámú gazdasági elit hatalmának biztosítása mindig szükségessé tette a vallási elit támogatását. A felszabadításteológiák képviselői le kívánnak számolni a gazdagok szolgálatában álló vallással, úgy gondolják, Isten szeretete éppen az igazságtalanságok között, az elnyomásban érthető meg. Jézus a szegények, éhezők, szomjazók, rabok és betegek között élt, megváltó munkáját az ő körükben indította el, méltónak találva őket az üdvtörténet eseményeinek formálására. A szegények között elhangzó evangélium képessé teszi és megerősíti őket arra a kiváltságos feladatra, hogy saját történelmük tudatos formálásával Isten munkatársaivá, Isten országának építőivé lehessenek. A teológusok feladata ennek az öntudatnak a megerősítése.

Ami a radikális teológiákat illeti, Carvalhaes bevezetésként néhány rövid bekezdésben megemlíti az irányzat főbb képviselőit és felvázolja a legfontosabb irányokat, majd a szekuláris vagy *a/teológia* számára leginkább meghatározó nézeteit foglalja össze. Isten mint *a posteriori*, nyelvhez kötődő, az immanensben megtapasztalható *nyom* megfoghatatlan, ellenáll a végső meghatározásnak. Az eszmék mozgásban vannak, a posztmodern teológia tévelygő *nomád gondolkodás*, az abszolút kezdet és a végső cél tiszta képze nélkül, a kitaposott utak kényszerét elkerülve bolyong, és útja szükségszerűen végigjáratlan marad. Mark C. Taylor teológiai törekvéseit így foglalta össze: „Megkísérlem Istent írásként értelmezni, az ént mint nyomot, a történelmet mint tévelygést, a könyvet mint szöveget.” Ez a kísérlet eretnokség a tradicionális megközelítés számára és egzisztenciális kockázat a teológus számára, ám – Carvalhaes szavaival – szerteljes kockázat.

Sokatmondó, hogy a szerző éppen Taylort idézi, akit George M. Schmidt a késő kapitalizmus teológusának nevez, mivel neoliberais teológiája „úgy tűnik, hasznos a pénzügyi elit és aspiránsai számára”. Taylor sok vihart kavarázó *Crisis on Campus* című könyvéről David Bell így ír: „...miután megfigyelte, hogy Isten láthatatlan kezét a piac láthatatlan keze váltotta fel, Taylor csupán ehhez alkalmazkodik. Az amerikai felsőoktatás mindig is templom volt számára, és most az erre kényszerítő erőket kell megfelelően imádni és tanulmányozni, nevezetesen a pénzügyi tőkét.” (407. o.)

A radikális teológia depolitizálása szintén az ő nevéhez kapcsolható, így a felszabadításteológusok vádjainak megalapozott volta éppen az ő munkásságában érhető tetten a legnyilvánvalóbb módon. Carvalhaes publikációs listájából úgy tűnhet, hogy míg az ezredfordulót követő évtizedben mé-

lyebben foglalkozott a posztmodern teológiával,³ a későbbiekben ez a téma – legalábbis címzetten – alig-alig jelent meg a tudományos munkásságában. Viszont a politikai kérdések, a dekolonizáció, az indigenizáció, a menekültkérdés és az ökoteológia egyre hangsúlyosabbá vált a számára. Azt, hogy itt mégsem egy szakítással végződő teológiai csalódással állunk szemben, éppen ez a tanulmány bizonyítja, amelyben a szerző – túl azon, hogy az együttműködés lehetséges útjaira fókuszál, és a számára vonzó aspektusokat emeli ki – olyan módon gondolja tovább Taylor nézeteit, amely valóban alkalmas a „sebek begyógyítására”.

Joan Casañas, a chilei Katolikus Egyetem volt teológiaprofesszora az a személy, akinek munkássága ötvözi mindazokat a pozitívumokat, amelyeket a szerző a két eltérő teológiai irányzat közös halmozásában felmutatott. A katalán származású Casañas 1963-ban érkezett Valparaísoba, és a szolidaritás és emberszeretet megtestesítőjeként emlékeznek rá. A Pinochet-rendszer fenyegetésére visszatért Katalóniába. A fizikai távolság dacára továbbra is a chilei emberek ügyét szolgálva aktívan részt vett a kimenekítések megszervezésében. A halál- és a felszabadításteológia közötti térben működött – írja róla Carvalhaes. Nemcsak teológiai tanár volt, hanem az elnyomottak lelkipásztora is. Ez utóbbi tapasztalata igen megrázó következtetésekre juttatta őt: a mélyszegénységben Isten hiányának tapasztalata túlkiabálja az Istenről és a megváltásról vallott kiüresedett nézeteket. Az az Isten, aki nem figyel az imákra, mattot ad a teológiának. Az az Isten valami/valaki más, mint amit gondolunk róla. Casañas hitvallása szerint innen, az emberi reménytelenség mélyéről kell keresni a válaszokat, onnan, „ahol a mindennapi kétségbeesés az élet kenyere” (674. o.). Arról a helyről kell elindulni, ahol Isten nem figyel, a társadalmi és vallási elhagyatottságból, az osztályharcból, onnan, ahol az emberek a pusztaság túléléséhez keresik Isten létezését. Onnan kell elindulni, és a feladat: létezővé – vagy újra felbukkanóvá – tenni Istent. A felszabadításteológiák nomád gondolkodása tehát a nagyvárosok szemétdombjain és a földjüket veszített parasztok lerombolt farmjain kell, hogy bolyongjon, vagy az emberkereskedelem, az új rabszolgaság áldozatai között. Istent írásként értelmezni annyit tesz, mint leírni mindazt, amit csak a kizsákmányoltak lélegzetéből lehet kihallani, s az egyetlen lehetséges könyv mint szöveg a kirekesztett emberek megkínzott, megsebzett, megégetett és megalázott teste.

A testvéreknek szükségük van egymásra, ezért közeledniük kell egymáshoz. Carvalhaes rámutat a felszabadítási teológiák teisztikus előfeltételezésekhez kapcsolódó, félelemvezérelt zárkózottságára, és felveti a szélesebb körű teológiai diskurzusba való bekapcsolódás szükségességét. A radikális teológiák számára fontosnak tartja a felismerést, hogy szükséges az élet lüktetésébe leereszkedniük, ha valódi hatást kívánnak gyakorolni. Az osztályharc filozófiai kategóriaként való figyelembevétel, a nem nyugati és nem modern tudás nagyobb tisztelete szintén nélkülözhetetlen lenne a közeledéshez.

A pasztoráció megújításához – különös tekintettel az ateizmus problematikájára – Jon Sobrino nyomán a spiritualitás újragondolását kínálja. A spiritualitás az ő értelmezésében Isten anyagtalan misztériuma, amely mélyen át van itatva a világ és az élet anyagosságával. A Lélek segít minket szembesülni és megküzdeni ezzel a valósággal. Az új pasztorális válaszoknak alapvető része kell, hogy legyen a teljes ökológiai rendszerünkkel és a társadalom alsó rétegeivel való törődés, inspirációt nyerve a bennszülöttek gondolkodásmódjából. Carvalhaes szerint ez az együttműködés lenne az út egy olyan spiritualitás felélesztéséhez, amely a radikális szolidaritás alapján áll, az élet teljességéhez se-

³ Mark C. Taylor teológiáját alábbi tanulmányában vizsgálta: CARVALHAES, Cláudio 2008. A Complexidade da Religião: O Pensamento de Mark C. Taylor. In: Jaci Maraschin – Frederico Piper Pires (szerk.): *Teologia e Pensamento Pós-Moderno*. Fonte Editorial, São Paulo.

gít, miközben nem kötődik többé a vallásosság hivatalos formáihoz, így többé nem szolgálja a gazdasági hatalommal rendelkezők érdekeit.

Mint már említettem, a kötethez írt előszó igen részletesen, terjedelmének mintegy felében tárgyalja azokat a nehézségeket, amelyek a múltban a radikális és a felszabadítási teológiák viszonyát formálták. Ezek közül talán a leginkább elszomorító az akadémiai gőgnek az a megnyilvánulása, amely alacsonyabb rendű homiletikai irodalomként tekint a harmadik világból származó szövegekre. Ma már egyértelmű, hogy egyes bennszülött teológiai mozgalmak nem is akarnak többé a számukra idegen tudományos kultúra általánosan elfogadott szabályai szerint játszani, új felsőoktatási modellekkel kísérleteznek, és ha valakitől, éppen a *nomád gondolkodás* képviselőitől joggal várhatnak némi támogatást. Nincs kétségem azzal kapcsolatban, hogy a jövőben ez a tendencia erősödik majd, és egyre fontosabbá válik Carvalhaes igénye: több tiszteletet a nem modern és nem nyugati tudásnak, több tiszteletet az elnyomott embereknek, a kizsákmányolt ökoszisztémáknak.

A kötet szerkesztői a radikális teológiákat olyan „civakodó és diszfunkcionális családként” mutatják be, ahol a polifóniából időről időre kiemelkedő hangok – bonyolult és ellentmondásos viszonyaik között – végső soron nagyon hasonló teológiai irányváltást céloznak. Carvalhaes is egy hang ezek közül, és bár az én fülem számára az egyik legfontosabb hang, mindenképp fontosnak tartom, hogy másokét is meghalljam. A *Palgrave Handbook of Radical Theology* éppen ezt a lehetőséget biztosítja. Szerkesztői elsősorban könyvtári és online használatra szánták, olyan újra és újra elővehető szakkönyvet adtak a kezünkbe, amely számtalan témához biztosít kapcsolódási lehetőséget. Bármelyik tanulmányt vesszük a kezünkbe, mindenképpen komoly szemléletbeli kihívásokkal találkozhatjuk szemben magunkat. Talán ez a legfontosabb erénye a kötetnek: kimozdít jól bejáratott teológiai vélekedéseink és kegyességi ízlésünk biztonságot adó menedékéből, hogy a teológiai gondolkodás tágas terén a szeretetteljes kockázat vállalásával új területek felé vehessük az irányt. A könyvet tehát mindenkinek ajánlom, aki teológiával foglalkozik. Legfőképp a bátraknak.